

O'ZBEKISTONDA NOGIRONLIGI BO'LGAN BOLALAR UCHUN INCLUSIVE SCHOOL LEADERSHIP MODELNI YARATISHNING PEDAGOGIK-BOSHQARUV ASOSLARI

A'zamova Ruhsora Zafar qizi

Oriental universiteti Ta'limda Menejment yo'nalishi bo'yicha PHD ga ta'labgor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21375449>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda nogironligi bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirish jarayonida maktab rahbarining o'rni, boshqaruv kompetensiyalari hamda “Inclusive School Leadership Model”ni yaratish zarurati tahlil qilinadi. Inklyuziv maktab rahbarligi faqat ma'muriy boshqaruv emas, balki ta'lim muhitini barcha bolalar uchun ochiq, xavfsiz, teng va qo'llab-quvvatlovchi tizimga aylantirish jarayoni sifatida yoritiladi. Maqolada xalqaro hujjatlar, milliy normativ-huquqiy asoslar hamda maktab amaliyotida qo'llanishi mumkin bo'lgan rahbarlik mexanizmlari asosida mualliflik modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, nogironligi bo'lgan bolalar, maktab rahbarligi, inclusive school leadership, boshqaruv modeli, teng imkoniyat, ta'lim menejmenti, individual yondashuv.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri har bir bolaning sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlash, ayniqsa, nogironligi bo'lgan bolalar uchun teng imkoniyatli muhit yaratishdan iborat. Inklyuziv ta'lim g'oyasi shuni anglatadiki, bola ta'lim tizimiga moslashishi emas, balki ta'lim tizimi bolaning ehtiyojlari, imkoniyatlari va rivojlanish xususiyatlariga moslashishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, maktab rahbari inklyuziv muhitni shakllantirishda asosiy strategik shaxs hisoblanadi.

BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining 24-moddasida nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish huquqi¹, kamsitilmasdan va teng imkoniyatlar asosida inklyuziv ta'lim tizimida o'qishi zarurligi belgilangan. Shuningdek, 1994-yilda qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasida maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni umumiy ta'lim tizimiga jalb etish va maktablarni barcha bolalar ehtiyojiga moslashtirish g'oyasi ilgari surilgan. Bu xalqaro yondashuvlar O'zbekiston ta'lim tizimida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda².

O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunida inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan ta'lim shakli sifatida belgilangan³. Prezidentning PQ-4860-son qarori bilan 2020–2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan bo'lib, unda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish vazifalari belgilangan⁴. Demak, O'zbekistonda huquqiy asoslar mavjud, ammo ularni maktab amaliyotida samarali ishlatish uchun aniq boshqaruv modeli zarur.

Asosiy qism. Inklyuziv ta'limni joriy etishda maktab rahbari faqat buyruq beruvchi yoki nazorat qiluvchi shaxs emas, balki o'zgarishlarni boshqaruvchi, jamoani birlashtiruvchi, ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yuvchi, pedagoglarni metodik qo'llab-quvvatlovchi va har bir bolaning ta'lim olish huquqini himoya qiluvchi yetakchi sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli “Inclusive

¹ United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Article 24: Education.

² UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Salamanca, 1994.

³ O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. O'RQ-637-son, 23-sentabr 2020-yil.

⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4860-son qarori. 13-oktabr 2020-yil.

School Leadership Model” tushunchasi maktabni inklyuziv qadriyatlar asosida boshqarish, ta’lim jarayonini moslashtirish, pedagogik jamoada hamkorlik madaniyatini shakllantirish va nogironligi bo’lgan bolalar uchun real imkoniyatlar yaratishni anglatadi.

O’zbekiston sharoitida bunday modelni yaratishning dolzarbligi bir necha omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, umumta’lim maktablarida nogironligi bo’lgan bolalar bilan ishlash tajribasi barcha hududlarda bir xil shakllanmagan. Ikkinchidan, ko’plab maktablarda inklyuziv ta’lim ko’proq hujjat yoki tashkiliy masala sifatida tushuniladi, aslida esa bu butun maktab madaniyatini o’zgartirish jarayonidir. Uchinchidan, pedagoglar, ota-onalar va mahalla vakillari o’rtasida uzviy hamkorlik yetarli darajada yo’lga qo’yilmasa, bolaning maktabga qabul qilinishi hali uning to’liq qo’shilishi va sifatli ta’lim olishini kafolatlamaydi⁵.

Inklyuziv maktab rahbarligi modelining birinchi muhim komponenti - qadriyatlarga asoslangan rahbarlikdir. Bunda maktab rahbari har bir bolaning qadr-qimmatini tan olish, kamsitmaslik, tenglik, hurmat, bag’rikenglik va xilma-xillikni qabul qilish tamoyillarini maktab hayotining asosiy mezoniga aylantiradi. Masalan, nogironligi bo’lgan bola sinfga kelganida u alohida ajratilgan, faqat yordamga muhtoj shaxs sifatida emas, balki maktab jamoasining to’laqonli a’zosi sifatida qabul qilinishi kerak. Bunday qarash avvalo rahbarning pozitsiyasidan boshlanadi.

Ikkinchi komponent - pedagogik jarayonni moslashtirishdir. Inklyuziv ta’limda barcha bolalarga bir xil topshiriq berish emas, balki ularning imkoniyatiga mos metod, vosita va baholash shakllarini tanlash muhimdir. Maktab rahbari o’qituvchilardan faqat dars o’tishni emas, balki har bir bolaning ehtiyojini aniqlash, individual yondashuvni qo’llash, defektolog, psixolog, logoped va ota-onalar bilan hamkorlik qilishni talab qilishi lozim. Masalan, eshitishda qiyinchiligi bo’lgan o’quvchi uchun vizual materiallar, autizm spektridagi bola uchun aniq tartib va rasmiy jadval, harakatida cheklovi bo’lgan bola uchun qulay jismoniy muhit yaratilishi zarur⁶.

Uchinchiy komponent - jamoaviy hamkorlik mexanizmidir. Inklyuziv maktabda mas’uliyat faqat bitta o’qituvchi yoki sinf rahbariga yuklanmasligi kerak. Maktab direktori boshchiligidagi “inklyuziv qo’llab-quvvatlash jamoasi” tashkil etilishi mumkin. Ushbu jamoa tarkibiga direktor, o’quv ishlari bo’yicha direktor o’rinbosari, psixolog, sinf rahbari, fan o’qituvchilari, tibbiyot xodimi, ota-ona va zarur hollarda mahalla vakili kiritiladi. Mazkur jamoa bolaning ta’limdagi ehtiyojlarini aniqlaydi, individual ta’lim yo’nalishini belgilaydi, mavjud muammolarni muhokama qiladi va yechimlar ishlab chiqadi.

To’rtinchi komponent - infratuzilma va xavfsiz muhitni boshqarishdir. Inklyuziv maktabda pandus, keng eshiklar, moslashtirilgan hojatxona, xavfsiz harakatlanish yo’laklari, yorug’ va qulay sinfxonalar, zarur texnik vositalar bo’lishi muhim. Biroq infratuzilma faqat bino bilan cheklanmaydi. Psixologik xavfsizlik ham juda muhimdir. Bola sinfdan masxara qilinmasligi, ajratilmasligi, “boshqacha” deb qaralmasligi kerak⁷. Bu esa maktab rahbarining doimiy nazorati, tarbiyaviy ishlari va maktab madaniyatiga bog’liq.

Beshinchi komponent - ota-onalar bilan ijtimoiy sheriklikdir. Nogironligi bo’lgan bolalarning ta’limida ota-onaning ishtiroki juda katta ahamiyatga ega. Maktab rahbari ota-onalarni faqat yig’ilishga chaqiriladigan shaxs sifatida emas, balki ta’lim jarayonining hamkori sifatida ko’rishi lozim. Ota-onalar bolaning kuchli tomonlari, sog’lig’i, emotsional holati va ehtiyojlari haqida

⁵ Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2011.

⁶ Qaxarova D. Inklyuziv ta’lim texnologiyalari. Toshkent, 2014.

⁷ Ainscow M. Developing Inclusive Education Systems: What are the Levers for Change? Journal of Educational Change, 2005.

muhim ma'lumot beradi. Shu sababli rahbar ota-onalar bilan individual suhbatlar, maslahatlar, seminarlar va hamkorlik uchrashuvlarini tizimli tashkil etishi kerak⁸.

Oltinchi komponent - monitoring va baholashdir. Inklyuziv ta'lim samaradorligini faqat nogironligi bo'lgan bolalar soni bilan o'lchab bo'lmaydi. Asosiy mezon bolaning maktab hayotiga qo'shilishi, darslarda ishtiroki, ijtimoiylashuvi, o'zlashtirishdagi o'sishi, o'zini xavfsiz his qilishi va ota-onaning qoniqish darajasidir. Shuning uchun maktab rahbari monitoring mezonlarini ishlab chiqishi, o'qituvchilar faoliyatini tahlil qilishi, bolalarning rivojlanish dinamikasini kuzatishi va natijaga qarab boshqaruv qarorlarini qabul qilishi kerak.

Mualliflik yondashuvi sifatida O'zbekiston sharoiti uchun "5M Inclusive School Leadership Model"ni taklif etish mumkin. Ushbu model quyidagi besh yo'nalishga asoslanadi: muhit, metod, mutaxassis, monitoring va madaniyat. "Muhit" - maktabning jismoniy va psixologik jihatdan qulay bo'lishini anglatadi. "Metod" - dars jarayonida individual va differensial yondashuvlardan foydalanishni bildiradi. "Mutaxassis" - pedagog, psixolog, defektolog, logoped va ota-onalarning hamkorlikdagi faoliyatini ifodalaydi. "Monitoring" - bola rivojlanishini doimiy kuzatish va baholash tizimidir. "Madaniyat" esa maktabda hurmat, tenglik, hamkorlik va bag'rikenglik qadriyatlarini shakllantirishni nazarda tutadi⁹.

Mazkur modelning afzalligi shundaki, u faqat nazariy g'oya emas, balki maktab rahbari tomonidan amaliyotda qo'llanishi mumkin bo'lgan boshqaruv mexanizmini taklif etadi. Masalan, direktor har oyda inklyuziv ta'lim bo'yicha ichki monitoring o'tkazishi, har chorakda ota-onalar bilan maslahat uchrashuvi tashkil qilishi, har bir alohida ta'lim ehtiyojiga ega bola uchun pedagogik kuzatuv varaqasini yuritishi, o'qituvchilar uchun qisqa metodik treninglar tashkil qilishi mumkin. Bunday boshqaruv natijasida inklyuziv ta'lim qog'ozdagi vazifa emas, balki maktabning kundalik faoliyatiga aylanishi mumkin.

Xulosa. O'zbekistonda nogironligi bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirishda maktab rahbarining roli nihoyatda muhimdir. Chunki inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli tashkil etish faqat qonun, qaror yoki dastur bilan emas, balki maktab ichidagi boshqaruv madaniyati, pedagogik hamkorlik va rahbarning strategik yondashuvi bilan belgilanadi. "Inclusive School Leadership Model" maktab rahbariga har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda ta'lim muhitini yaratish, pedagoglarni qo'llab-quvvatlash, ota-onalar bilan hamkorlik qilish va natijani monitoring qilish imkonini beradi.

Taklif etilgan "5M modeli" — muhit, metod, mutaxassis, monitoring va madaniyat komponentlari orqali O'zbekiston maktablarida inklyuziv rahbarlik tizimini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin. Ushbu modelning amaliy ahamiyati shundaki, u rahbar faoliyatini aniq yo'nalishlarga ajratadi va inklyuziv ta'limni bosqichma-bosqich joriy etishga yordam beradi. Natijada nogironligi bo'lgan bolalar uchun nafaqat maktabga kirish, balki unda erkin, xavfsiz, samarali va teng huquqli ta'lim olish imkoniyati yaratiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 23-sentabr 2020-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son qarori. 13-oktabr 2020-yil.

⁸ Shomahmudova R. Inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari. Toshkent, 2011.

⁹ Florian L. What Counts as Evidence of Inclusive Education? European Journal of Special Needs Education, 2014.

3. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Article 24: Education.
4. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Salamanca, 1994.
5. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2011.
6. Ainscow M. Developing Inclusive Education Systems: What are the Levers for Change? Journal of Educational Change, 2005.
7. Florian L. What Counts as Evidence of Inclusive Education? European Journal of Special Needs Education, 2014.
8. Friend M. Special Education: Contemporary Perspectives for School Professionals. Pearson, 2018.
9. Shomahmudova R. Inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari. Toshkent, 2011.
10. Qaxarova D. Inklyuziv ta'lim texnologiyalari. Toshkent, 2014.